

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ЦЕНЗУРНОГО ДИКТАТУ НАД ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Валерій КІЗЮН (Кіровоград)

У статті проаналізовано основні тенденції формування партійно-політичної цензури в Україні в першій половині 20-х років XX століття.

In the article analyzed the basic tendencies of forming of party-political censorship in Ukraine in the first half of 20th of XX age.

У пострадянській історіографії серйозна стала приділятися проблемі становлення та розвитку системи радянської цензури лише із середини 90-х років XX ст. Зокрема, можна виділити праці А. Блюма, Т. Горяєвої, В. Масненка, О. Кручека, в яких розглядається специфіка радянської цензури в епоху тотального терору, докладно аналізується структура Головліту СРСР, організація ним контролю за засобами і каналами інформації. В пропонованій роботі автор на основі аналізу переважно архівних джерел спробував висвітлити процес зародження та становлення комуністичної цензури в епоху непу, українізації і певної лібералізації суспільно-політичних відносин, посилення конкуренції цензурних установ з іншими репресивним органами держави диктатури пролетаріату за право тотального контролю і впливу на українське суспільство. Серйозне, ґрунтовне вивчення цієї проблеми набуває особливого значення в умовах демократизації українського суспільства, пов'язаної з помаранчевими подіями 2004 року.

Перебравши владу на переважній частині території колишньої імперії, партія більшовиків поступово встановила політико-ідеологічний контроль над друкованими ЗМІ, визначивши їх пріоритетним завданням формування у свідомості населення уявлень про

законність існуючої влади та прогресивність здійснюваної нею політики. Прийшовши до влади, більшовики не стали руйнувати той ефективний механізм боротьби зі свободою слова, який існував у царській Росії, а посилили та вдосконалили його. Отже, „відмінність радянської цензури від царської визначалась, головним чином, у відсутності законності та, звідси, у повній безнаказаності, таємничості й розмитості допустимих норм. Це призводило до того, що будь-який твір міг бути визнаний ідеологічно небезпечним на основі тенденційно сфабрикованих мотивів [1,19]. У директивах, що надсилалися губернським управлінням у справах друку, рекомендувалося наступне: ”Уникати формального використання слова „цензура” як при листуванні, так і при всіх зв’язках з установами та приватними особами”[6,82]. Радянська тоталітарна система створила таку контрольну-заборонну систему, яка немає аналогів в історії світової цивілізації: монополія на всі без винятку форми суспільної свідомості підтримувалася не лише заборонними актами, традиційними для царської цензури. Використовувалися найрізноманітніші форми впливу на засоби масової інформації: видавнича та гонорарна політика, державне фінансування, засоби зв’язку, що перебували в руках напіввійськового відомства – Міністерства зв’язку, залучення органів держбезпеки [5,150]. Радянська цензура ще на початковому етапі своєї діяльності створила дуалістичну систему в здійсненні цензурної політики: з одного боку, більш-менш законний шлях, що передбачав судово-адміністративне переслідування осіб та закладів, які порушували визначені державою норми, з другого шлях ”умілого ідеологічного тиску та впливу, провокацій та злочинів проти особи”[3,7].

На початку 20-х років відбувався інтенсивний процес формування контролю над друком. Сама ідея держави з диктатурою одного класу передбачала згортання свободи друку для всіх інших класів, передусім антагоністичних або "несоюзних". Цю думку досить чітко висловив В.Ленін у листі до О.Ф.Шляпнікова (1921 р.), де він зазначав, що свобода друку в тих умовах буде свободою політичної організації буржуазії, буде допомогою класовому ворогові.

Наприкінці 1920 року у Наркоматі освіти УРСР було створене спеціальне управління – Головполітосвіта, до функцій якого входила не тільки політико-освітня робота в масах, а й цензура друку. Згодом, у квітні 1922 р., у його складі згідно з рішенням Колегії Агітпропу ЦК КП(б)У голосуванням з перевагою лише в один голос було створено Головне управління в справах друку /ГУД/ [7,12]. ГУД займалося виключно цензурними справами. Більша частина роботи управління була секретною і здійснювалась у тісному контакті з органами Державного політичного управління /ДПУ/. Воєнно-цензурний відділ ДПУ, з яким безпосередньо співпрацювали Головполітосвіта та ГУД, називався Політконтролем /ПК/. Політичним куратором органів цензури була комісія для боротьби з дрібнобуржуазною ідеологією при ЦК КП(б)У, створена у жовтні 1922 р. (очолив її спочатку С.В.Косіор, а потім В.П.Затонський) [4,28]. Нагадаємо, що до цієї комісії обов'язково входив голова ДПУ республіки (спочатку В.Н.Манцев, а згодом В.А.Балицький).

Усі ці органи перебували під контролем партійного апарату, їхній склад формувалася переважно з членів партії. Особисті взаємини керівників ГУДу з партійним керівництвом часом нагадували догідливо-принизливий звіт провинного учня перед суворим викладачем, перший з яких будь-що намагається частку своїх вчинків перекласти на плечі іншого. Характерним у цьому плані може бути лист голови ГУДу В.Ікса секретарю ЦК КП(б)У Е.Квірінгу. "... Всі Ваші друковані отримали візу в той же день і навіть в ту ж годину, коли надходили в ГУД, оскільки вони зазвичай не переглядалися, і віза ставилася тільки для реєстрації.

Видавництво "Пролетарий" чомусь впродовж 5 днів не надсиало за Вашою брошурою "Уроки Грузинського восстання". У цьому факті я бачу одну з ланок у тому ланцюгу інсинуацій, якою деякі представники нашого видавничого світу і літературної богеми намагаються оточити ГУД за його боротьбу з халтурою і ідейним непотребом. Сподіваюсь,

що Ви зробите декому серйозне зауваження” [8,64]. Цікаво, що зволікання з випуском партійним видавництвом брошури секретаря ЦК КП(б)У ГУД, зокрема його керівник, глобально інтерпретує як злобну кампанію саботажу керованого ним закладу. Вище політичне керівництво України, таким чином, ненав’язливо підштовхувалося до думки про те, що саме ГУД – найнадійніший гарант недопустимості найменших відхилень від ортодоксальної партійної лінії. Інакше кажучи, ГУД у завуальованій формі виявляв свою готовність до повної та всеосяжної цензури всіх друкованих органів (навіть центральних партійних), тобто контролювати партію від імені самої ж партії.

До основних функцій та завдань новоутвореного Управління у справах друку УРСР входило: перегляд усіх видів літератури, які видавалися в Україні та ввозилися з-за кордону, дозвіл чи заборона їхнього друку. Не дозволялося друкувати рукописи такого характеру: ті, що вихваляють, звеличують монархічний або буржуазний лад, підбурюють, збуджують національну ворожнечу, а також порнографічні та бульварні, до яких було віднесено серіал про Пінкертон, книги з окультизму, сонники, кримінальні романи і т. ін.[1,50] Не варто доводити, що з погляду демократичної держави, якою було проголошено СРСР, лише пункт про заборону літератури, яка збуджує національну ворожнечу, не обмежував свободи друку, не кажучи вже про правомочність існування самого ГУДу.

На початку 20-х років структура ГУДу передбачала такі відділи: адміністративно-контрольний, відділ внутрішньої та іноземної літератури, відділ військової цензури, який, до речі, складався лише з одного цензора [8,21]. Крім центрального апарату, периферійних відділів управління не передбачалося. З передачею функції військової цензури з підпорядкування ПК ДПУ до ГУДу поширилася сфера діяльності останнього, що вимагало додаткових кадрів[8,38]. Це й послугувало однією з причин того, що саме ДПУ 1923 року виступило ініціатором скликання наради в Агітпропі ЦК КП(б)У з метою покласти на відповідальних редакторів періодичної преси турботу про попередню цензуру друкованих матеріалів[9,149]. Таким чином, за планами ДПУ вся видавнича система в республіці повинна була перетворитися з об’єкту в суб’єкт цензури. Ясна річ, такі вимоги торкалися лише партійно-радянських видавництв, оскільки приватні вважалися тимчасовим буржуазним пережитком.

Згідно з постановою ВУЦВК „Про введення в дію кодексу законів про народну освіту” від 19 грудня 1922 р. з метою об’єднання всіх видів цензури друкованого виробництва та достатнім забезпеченням державно-політичного контролю над видавництвами й розповсюдженням друкованої продукції було створено Центральне управління у справах друку при Головополітосвіті УСРР [2,867]. Звичайно, до справи політичного контролю за книжковим ринком та оптової торгівлі постійно та обов’язково залучалися представники ДПУ. Якщо в містах торгівля книжками дозволялася державним установам та приватним особам, то в сільській місцевості – лише відділам народної освіти та кооперативам, об’єднаним у державному масштабі [1,11]. Очевидно, що село, яке в цей час було майже не охоплено цензурною мережею, не викликало довіри в держави диктатури пролетаріату через постійні рецидиви "дрібнобуржуазного ухилу".

Крім політконтролю ДПУ, ЦУД постійно координувало свою діяльність з Центральним методологічним комітетом Наркомосу[10,32], відділами народної освіти, відділом мистецтв наркомосу, Книжковою палатою[10,74] та Наркоматом іноземних справ[8,3]. У співпраці з останнім не обійшлося без курйозу. Наркомату іноземних справ досить наполегливо доводилося тлумачити ЦУДу про необхідність зняти штамп "Дозволено цензурою" з екземплярів мирного договору з Литвою, призначених для обміну ратифікаційними грамотами між парламентами обох держав[8,73]. У формальній логіці ЦУДу не відмовиш, оскільки друкована продукція дійсно була призначена для вивезення за кордон.

У листопаді 1922 р. виник ще один цензурний орган, сферою діяльності якого був контроль за видавництвом та рецензуванням навчальної літератури в галузі соціального виховання,

політичної та професійної освіти – Центральний методологічний комітет при Наркомосі – ЦМК[11,2].

Згідно з постановою РНК УРСР "Про порядок видання навчальних посібників" (квітень 1923 р.) навчальні посібники дозволялись до друку ЦУДом чи його місцевими органами тільки після відповідного висновку ЦМК, яке він повинен був надати у двотижневий строк. ЦУД же у свою чергу зобов'язувався разом зі своїми місцевими філіями передавати ЦМК одержані від авторів рукописи навчальних посібників у триденний строк. Особи, які були винні в порушенні цього положення, притягалися до відповідальності, а видані ними посібники конфісковувалися [12,7]. Останнє положення урядової постанови є непрямым доказом того, що в цей період ще існувала можливість видання навчальних посібників в обхід цензури чи через недогляд з її боку.

Рукописи навчальних посібників необхідно було подати в ЦМК з відповідними рецензіями. Список рецензентів установлювався ЦМК та затверджувався Колегією Наркомосу. На переглянутій літературі ЦМК ставив відповідні грифи: "Рекомендовано", "Допущено", "До друку не допускається"[12,10]. Інакше кажучи, на початку 20-х років ще практикувалося залучення до рецензування позаштатних працівників, що пояснювалося дефіцитом кадрів ЦМК та їхньою недостатньою підготовкою.

В 1925 р. – пізніше за всі управління НКО України – було засновано ДНМК – Державний науково-методологічний комітет зі штатом, який разом з його секціями при управліннях становив 27 осіб – близько 10% всього апарату НКО[13,75].

ДНМК як центральний орган НКО проводив загальне методологічне керівництво й методичний контроль, розглядав та обговорював проблеми лише принципового характеру. Детальне їх опрацювання та пристосування до вимог практики проводилися за трьома напрямками з відповідними секціями: методкомів соцвиху, політосвіти та профосвіти й чотирьох комісій: навчальних планів та програм, підручників, суспільствознавства, наукової організації праці [14,198]. Згодом кількість цих комісій поповнилася ще двома – в галузі художньої літератури та фізкультури. Треба відзначити, що збільшення штатів ДНМК проходило менш інтенсивно, ніж у ЦУДі. Це певним чином свідчить про ступінь значення кожного з цензурних органів для більшовицького уряду України.

Центральне управління у справах друку УРСР було складовою частиною загальносоюзної цензури. Саме тому під час проведення каральних заходів Радянської влади проти церкви на початку 20-х років директиви ЦУДу стосовно здійснення контролю за їхнім висвітленням в українській пресі йшли безпосередньо від ЦК РКП(б) з Москви. Дуже цікавий стосовно цього відношенні лист В.Молотова, надісланий всім республіканським ДПУ 1923 року у ході проведення кампанії із вилучення церковних цінностей для „потреб голодуючих” „...Газетна кампанія з вилучення цінностей ведеться вкрай неправильно. Вона спрямована проти духовенства взагалі. Ця сатира завдає удар по нижчому духовенству... Політичне завдання полягає у тому, щоб ізолювати вищих церковних ієрархів, компрометувати їх на конкретних фактах допомоги голодним, а потім показати їм сувору руку робітничої держави” [9,125]. Воістину безмежна єзуїтська лицемірна політика вищого партійного керівництва країни, яке, використовуючи принцип "розподіляй і володарюй", намагалось здобути собі "класового союзника" в особі нижчого духовенства. Останні рядки листа являють собою доказ того, що голод початку 20-х років був використаний більшовиками з метою дискредитації церкви та поповнення за її рахунок державної скарбниці, народні ж маси у черговий раз були використані як засіб для досягнення мети.

Мабуть, саме з причини непристосованості до виховання людини з безкомпромісними класовими принципами був заборонений до друку "Буквар" (азбука для дорослих) Анюті Софії. У короткому резюме зазначалося: "Хоча в тексті букваря нема нічого антирадянського, але ж написано його в сентиментальному дусі"[8,43]. В умовах диктатури пролетаріату державі, мабуть, була зовсім не потрібна сентиментальна людина, бо вона не могла в разі

рішучої необхідності показати „сувору руку робітничої держави” (за Молотовим). Буквар було заборонено саме тому, що він „замість стимулювання читача до творчої роботи викликає непотрібну в сучасний момент меланхолію, розмагнічування волі” [8,45]. Одним словом, це – “інтелігентсько-міщанський” друкований витвір.

Тісний контакт у діяльності між ПК ДПУ та ЦУДом робив цензурний режим у республіці ще більш жорстокішим. Книговиданням та поширенням друкованої продукції могли займатися тільки ті особи, що мали довідку про політичну несудимість [8,34]. Достатньо було навіть найменшої, часом необґрунтованої, підозри, щоб людина автоматично втрачала право займатися видавничою чи поширювальною діяльністю. Для одержання права на друк видання спочатку повинні були одержати в ЦУДі відповідну картку про проходження рукописом попередньої цензури. Після цього один екземпляр рукопису з візою ЦУДу, наприклад “Дозволено цензурою”, надходив у друкарню для друку. Три екземпляри надрукованої продукції разом із завізованим ЦУДом рукописом надходили в ПК ДПУ для порівняльної перевірки. Для термінових видань така перевірка здійснювалась представником ДПУ безпосередньо в типографії [15,20]. Після цієї цензурної тяганини типографія повинна була надіслати 30-40 екземплярів ЦУДові для подальшого контролю, 5 екземплярів – у Книжкову палату та ще 5 – в ДПУ. До того ж, усі видавництва, крім партійних, державних та професійних повинні були сплатити податок у розмірі одного карбованця золотом”[16,6]. Таким чином, за підозру в нелояльності треба було ще й платити. Найгірше в цьому плані доводилося виданням з маленькими тиражами, які з відрахуванням органам цензури більш як 50 контрольних екземплярів своєї продукції та сплатою гербової податі, ставали економічно нерентабельними.

Від попередньої цензури звільнялися всі видання ЦК КП(б)У та ЦК КСМУ, видавництво “Пролетарий”, видавництво Південбюро ВЦРПС, газети “Комуніст”, “Торговля и промышленность Украины”, “Продовольственная газета”, “Новая мысль”, “Южный гудок”, оскільки персональна відповідальність за дотримання норм цензури перекладалась на керівників вищезазначених видавництв.[17,68]. Але навіть вони були зобов’язані надсилати контрольні екземпляри своєї продукції для здійснення наступної цензури.

Утворене як цензурний орган Політосвіти, ЦУД постійно намагалося домогтися від Наркомосу для себе автономії. З цієї причини ЦУД дуже ревниво стежило за тим, щоб інші цензурні органи не втручались у сферу його діяльності. Держава відкрито не ставала ні на чию сторону, намагаючись за допомогою конкуренції стимулювати збільшення ефективності в роботі підпорядкованих їй цензурних установ. Так, наприклад, ДПУ віддало наказ книжковим магазинам терміново підготувати списки літератури, яку вони мали на той час, хоча аналогічні списки були вже надіслані йому ЦУДом. Політосвіта, натхненна цим розпорядженням, також почала самостійну роботу з перевірки книжкового асортименту окремих бібліотек [16,5]. З погляду ЦУДу ці дії ДПУ підривали його авторитет, негативно відбивались на плановій роботі Центрального управління у справах друку. Коли з’ясувалося, що розпорядження на проведення цих акцій Політосвіта та ДПУ отримали з Центру, ЦУДові нічого іншого не залишалось, як апелювати до інструкції, згідно з якою ДПУ являє собою “підсобний виконавчий орган ЦУПу”.

Сфера компетенції ДПУ зосереджувалася, головним чином, на розшуково-карній діяльності. Робота ж у галузі цензури передбачала більш високий рівень інтелектуальної підготовки. Не досить високий рівень загальноосвітньої підготовки працівників ПК ДПУ часто-густо призводив до нарікань з боку закладів, які він обслуговував. Харківська митниця, наприклад, неодноразово скаржилася на те, що більш ніж двотижневі затримки ПК ДПУ закордонної літератури, яка підлягала цензурі, призводили до збільшення складських відрахувань [9,154]. Особливі проблеми виникали із закордонною літературою, яка призначалась для національних меншин в Україні й була надрукована їх мовою. Керівництво ЦУДу не втрачало можливості натякнути своїм колегам з іншої цензурної установи на їхню,

м'яко кажучи, професійну некомпетентність. У відповідь на службову записку ПК ДПУ керівник ЦУДу сповіщає своїх колег, що "...списки складені вкрай невдало... Замість прізвища "Ключевський" надруковано "Кульчевський", замість "Фаррар" – "фарор". Найбільш невдалий список книг, що були вилучені з бібліотеки Нарзв'язку; жодна з них вилученню не підлягає" [9,241]. Одним словом, констатувався повний провал операції із вилучення літератури, що був проведений ПК ДПУ.

Щоб не дати конкуренту ніяких шансів на відповідну критику, ЦУД сам часом демонструє надмірну прискіпливість на своїй ділянці роботи. Керівник ЦУДу просить прокурора притягнути до відповідальності редколегію газети "Харьковский понедельник" за те, що в статті "Всеукраинский церковнообновленческий съезд" автор В.Федорівська, яка, мабуть, звикла в своїй роботі висвітлювати переважно події у сфері партійно-державного будівництва "... допустила злочинну недбалість ", надрукувавши в статті "В президію ВУЦВКа обрані: голова о. Тихон, зам. голови. прот. Шаповалов і т.п." [18,1] . Цілком очевидне прагнення цензурних органів, роблячи "із мухи слона", виправдати необхідність збільшення своїх штатів, зріст асигнувань на їхні потреби. Спроби ЦУДу створити образ ворога в середині 20-х років можна цілком розцінити як своєрідну мікромодель тих показових гучних політичних процесів над "ворогами народу", які були сфабриковані й проведені в 30-ті роки. Цензурно-репресивні органи, таким чином, можна вважати певною мірою творчими натхненниками тієї істерії з боротьби з "антирадянським підпіллям", яку було розгорнуто в наступному десятиріччі .

Ще більші прогалини можна побачити в роботі відділу військової цензури ЦУДу. Характерними рисами діяльності цього підвідділу ЦУДу в першій половині 20-х років були крайній ступінь політизованості цензури та намагання будь-що виявити якнайбільше антирадянських намірів розкрити державну таємницю СРСР. Була піддана наступній цензурі стаття в газеті "Моряк" (Одеса), де говорилося про очікування прибуття англійського пароплава "Міхаельстон", який мав перевезти хлібні вантажі до Німеччини [18,5]. "Секрет полішинеля" для всіх, окрім населення України, намагалися зробити із факту завантаження для експорту за кордон 2500 вагонів хліба [18,18]. Ясна річ, що в умовах голоду в республіці уряд будь-яким чином намагався зберегти торговельну операцію у таємниці, передусім, від свого народу.

Намагання держави за всяку ціну запобігти підриву в населення віри в інститути Радянської влади привело до вилучення нового тиражу газети "Голос труда" (Полтава), яка надала гласності факт арешту банди колишніх міліціонерів [18,8]. Можна припустити, що факт участі правоохоронців у кримінальних справах був непоодиноким, а його замовчування непрямим чином сприяло та полегшувало виникненню подібних банд, підвищуючи ризик для населення республіки. Факт піддання цензурі статті про втечу з тюрми засудженого до страти в "Червоній Лубенщині" межує з відвертою недовірою до населення, для чого в державі, мабуть, були підстави [18,10].

Особливо яскраво виявилась політизованість військової цензури ЦУДу, яка разом з ПК ДПУ вилучила з бібліотек один із номерів харківського "Комуніста" "Антирадянська" стаття з'явилась у партійному органі з тієї причини, що не підлягала, як відомо, попередній цензурі. Стаття, відзначаючи погані справи з постачанням робітникам продовольства, промислових товарів, низький рівень зарплати, робила неприємний для робітничої влади висновок: „Погано живеться робітникам Харківського губернського військово-інженерного складу вибухових речовин” [18,18]. Парадоксальне в цьому випадку те, що цензура, підпорядкована Наркомосу, не погоджувалася з поглядом, висловленим в одному з центральних партійних органів. Такі "проколи" в діяльності столичної партійної преси були, мабуть, поодинокі, а з часом і зовсім неможливі. У всякому разі 1923 року в директиві ВНК всім своїм губернським відділенням зазначалося: „ У зв'язку з великим значенням, яке приділяється американською громадськістю виступам нашої преси в питанні діяльності АРА... , пропонується

провінціальним газетам висвітлювати її роботу переддрукуванню столичних газет" [18,124]. Як відомо американська організація допомоги країнам, які постраждали в ході першої світової війни (АРА), сприяла в 1921–23 рр. ліквідації голоду в нашій республіці. Пам'ятаючи про часті витоки інформації стосовно експорту зерна за кордон у провінційній пресі, що могло призвести до виникнення небажаних в умовах голоду в населення асоціацій, ВНК вимушена була орієнтувати цю пресу на центральні патрійно-радянські видавничі органи. Але, як бачимо, і стосовно преси такого рівня цензурним установам доводилося держати "вуха гостро".

З роками цензурний контроль ставав усе жорсткішим і прискіпливішим. Факту втрати при перевезенні на відкритих вантажних машинах кількох десятків екземплярів "контрреволюційної" літератури, яку було закуплено Папітрестом для утилізації у Київського губвідділу у справах друку, було надано ваги, достатньої для порушення кримінальної справи [9,102]. Слід відзначити, що в цьому випадку класову безкомпромісність і твердість стосовно своїх колег з ЦУДу виявив ПК ДПУ. Отже, боротьба різних цензурних установ за підвищення якості в роботі не давала "внутрішній контрреволюції" майже ніяких шансів на існування, не кажучи вже про відвертий ідейний опір Радянській владі.

Не менш класово принциповою була позиція ЦУДу і щодо тих видавництв, які намагалися надати посильну допомогу Комуністичній партії у справі налагодження політикопросвітницької роботи. 1923 року 12 членів науково-просвітнього товариства "Ковадло"), з яких 7 було безпартійних, у тому числі й колишній член Української есерівської партії, подали заявку про реєстрацію. У статуті товариства вказувалося, що основною його метою є залучення незаможних прошарків суспільства до вивчення проблем марксизму, розробки та популяризації цього вчення. Товариство не мало комерційної мети. Вивчати марксизм передбачалося за допомогою лекцій, доповідей, організації студій, різних клубів [17,87]. Проте загроза монолітної єдності думок навіть стосовно тлумачення основоположних догматів марксизму зробила свою справу, а товариству було відмовлено в реєстрації. Не менш значним фактором було, мабуть, і те, що в переважній більшості безпартійний склад редколегії товариства робив його діяльність менш контрольованою з непередбачуваними наслідками. Резолюція ЦУДу була однозначною: "... вважати недоцільним дати дозвіл на видавничу діяльність товариства "Ковадло", оскільки згадане товариство має на думці (як це видно із статуту) фактично виконувати властиві лише Головополітосвіті, як державному органіві, функції. Прецедентів таких ЦУД в своїй практиці не мало, що знову ж унеможливорює видання дозволу в даному випадку" [17,61]. ЦУД не міг, як видно, висловити таку відверту неповагу до Головополітосвіті, у якій ще зовсім недавно він був одним із підпорядкованих структурних підрозділів.

Найбільш яскраво повна залежність ЦУДу від вищого партійного керівництва, зокрема відділу преси ЦК КП(б)У, виявлялась у нестандартних ситуаціях. Прикладом такого нетипового випадку стала участь комуністів Рязанова і Танкова в діяльності видавництва "Смех" та його друкованого органу – гумористичного журналу "Жало". Обережно зонduючи ґрунт, керівник ЦУДу надсилає доповідну записку в ЦК КП(б)У, у якій повідомляє своїм кураторам про прохання видавництва "Смех" розпочати видання журналу "Жало" та запитує: мають або ні вищевказані комуністи дозвіл на співробітництво в приватному журналі [17,193]. У цій же записці голова ЦУДу посилається на інформацію ДПУ про те, що "... редколектив – не журналісти й не письменники, а відвідувачі ресторанів "Не рыдай" і "Новая Бавария", одним словом, герої рознузданого НЕПа". У ті часи такого суттєвого аргументу, одержаного в результаті неймовірних оперативно-пошукових зусиль ДПУ, напевне, було достатньо для доказу професійної неспроможності редакційного колективу новостворюваного видання. Крім цього, ДПУ підтверджує свої докази тим, що редакційний

колектив в більшості своїй безпартійний, за винятком двох членів КП(б)У, які дали згоду на співробітництво, але в редколегію не входять [17,196]. І все ж таки ДПУ, незважаючи на його широкі повноваження, не наважується дати навіть рекомендацію ЦУДові, обмежившись нагадуванням, що при відкритті такого роду видавництв необхідно бути дуже обережним, оскільки такі видання важче піддаються цензурі. І лише після пояснення Агітпропу ЦК КП(б)У, що співробітництво комуністів у приватних видавництвах без санкції партії, безумовно, неможливе, доля видавництва була вирішена – його заборонили [17,205]. Після оголошення вищого політичного рішення було розгорнуто кампанію з його громадської підтримки в засобах масової інформації, які з рішучою одностайністю висловилися проти відродження буржуазної жовтої преси, за негайне звільнення таких комуністів з роботи в радянських виданнях [17,206].

Таким чином, цей приклад яскраво показав, "хто є хто" у вищій партійно-державній політичній ієрархії і кому належало останнє слово при прийнятті остаточного рішення.

Отже, уже в середині 20-х років контроль за засобами масової інформації з боку партії та підпорядкованих їй цензурних установ був повним і всеосяжним. Жоден журнал чи газета не могли виходити без санкції Секретаріату ЦК КП(б)У. До цього додавалося періодичне й масове вилучення „ідеологічно шкідливої літератури” з книжкових складів, магазинів, ларків, тощо. Усе це свідчило про закономірну трансформацію українського суспільства першої половини 20-х років ХХ ст. в тоталітарну державу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Горяева Т.М. Очерки истории советской цензуры. – М., 1995.
2. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1922. – № 49.
3. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М., 1997.
4. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – Київ, Едмонтон, 1992.
5. Коваль С. Формування системи тоталітарного контролю в Радянському Союзі // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15.
6. Масненко В. Цензура в під радянській Україні 20-х років: система, інструкції, репресивна політика // Сучасність. – 1996. – № 6.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 920.
8. Центральний державний архів громадських організацій України – ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1848.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 926.
10. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 975.
11. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 922.
12. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 467.
13. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 467.
14. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 682.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 705.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 928.
17. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 981.
18. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 976.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кізюн Валерій Карпович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблематика історії видавничої діяльності в Україні у 20-х роках ХХ століття.